

René Marais

Vroueës: perspektiewe in die meer onlangse Afrikaanse poësie en prosa

Abstract

This article investigates the views on woman and womanhood that are expressed in the poetry and prose of several contemporary women writers in Afrikaans. The study is conducted against the background of certain tendencies in feminist movements in Europe, Britain and the United States of America as well as views pronounced in the writings (both literary and feminist) of a number of feminist writers in Europe, Britain and the USA. For the purposes of this investigation a short exposition is given of what feminism entails, as well as of a number of the different views and approaches which it accommodates. Subsequently different views on womanhood as expressed in the creative writings of a number of women writers who have written extensively on this topic are discussed at the hand of their poetry and prose. Specific attention is paid to the South African woman's views on men, marriage, her own sexuality and motherhood as revealed in the writings of these women.

I

Marianne de Jong (s.j.) beskryf *feminisme* as 'n term wat in die eerste plek verwys na die opbloeï van praktyk en teorie wat gesentreer is om en gemik is op die erkenning van die onderdrukte posisie van die vrou en die herstel van haar regte op alle ekonomiese, politieke en kulturele terreine. Laasgenoemde sluit volgens haar "die wetenskap, kunste en literatuur (in), asook die wetenskaplike diskoerse wat die vrou tot beskrywingsobjek maak". De Jong wys daarop dat die term *feminisme* terugwerkend na situasies en aktiwiteite kan verwys wat vandag as feministies beskou word, maar kon afgespeel het in

'n tyd toe die term *feminisme* nog nie in sy huidige konteks bekend was nie. Sy beweer voorts dat *feminisme* meer spesifiek verwys na aktivisme, bewegings of ideale wat die stryd opneem vir die gelyke regte van die vrou terwyl daar as vrou opgetree word.

Hieruit blyk duidelik dat die term *feminisme* in verskillende kontekste en op verskillende terreine (die kunste, die letterkunde en 'n wetenskap soos die medisyne) toegepas word. Ek wil my by die literêre toepassing van die term *feminisme* bepaal, maar eers kortliks wys op die historiese verloop van die feministiese bewegings in veral die Verenigde State van Amerika en in Europa, en op enkele ingrypende veranderings wat hulle in die lewens van vroue teweeggebring het.

Die beweging kan min of meer teruggevoer word na die jaar 1848, met die beweging teen slawerny. Daarna het feminisme weer sterk na vore getree met die beweging vir vrouestemreg (rondom 1910) en toe in die sestigerjare van hierdie eeu, met die beweging vir burgerregte in die Verenigde State van Amerika, wat onder meer gelei het tot wetgewing wat gelyke regte vir die vrou verseker. Rondom hierdie tyd het die vrou ook groter seksuele vryheid verkry as gevolg van die gewildmaking en verhoogde doeltreffendheid van voorbehoedmiddels, veral die Pil. In Europa en die Verenigde State van Amerika, baie meer as in Suid-Afrika, het vroue hierdie vryheid uitgeleef in byvoorbeeld heteroseksuele, lesbiese en biseksuele verhoudings, 'n doelbewuste keuse vir enkelouerskap en die beywering vir die vrou se reg tot aborsie. Op ekonomiese gebied is die vrou bevoordeel deur, onder andere, 'n groter verdraagsaamheid jeens die toelating van vroue tot bykans alle sektore van die arbeidsmark en die aanvaarding van die beginsel van gelyke besoldiging vir gelyke werk. Dit het egter in veral die jongste tyd duidelik geword dat, ten spyte van werklik groot prestasies, die feminisme dit nog nie reggekry het om groter begrip vir die vrou en haar posisie in die samelewing te beding nie: sy handhaaf haarself vandag in 'n manlike wêreld, maar die wêreld het geensins meer toegeeflik teenoor haar geword nie. Hierdie besef het in 'n groot mate 'n (terug)swaai na konserwatisme, 'n herwaardering van feminisme en 'n herbepanning van feministiese doelwitte en strategieë tot gevolg gehad.

Hoe lyk die algemene prentjie ten opsigte van die situasie van die vrou in die Suid-Afrikaanse samelewing? Die geskoolde vrou is in Suid-Afrika geredeliker as haar Europese suster tot die arbeidsmark toegelaat, waarskynlik vanweë die tot dusver betreklike skaarste aan geskoolde arbeid. Die beskikbaarheid van die goedkoop arbeid van swart vroue as huishulpe en kinderop-pasters het ook daartoe bygedra om haar lewe as buitenshuis werkende vrou te vergemaklik. Haar beroepsmoontlikhede het oor die afgelope veertig jaar so uitgebrei dat dit bykans onbeperk is, ofskoon pariteit wat besoldiging en byvoordele betref nog nie oral ingestel is nie. Wat die ongeskoolde werkster betref, lyk die prentjie egter minder rooskleurig, en ofskoon 'n groot aantal

wit vroue vandag nog ongeskoolde arbeid verrig, is dit veral die swart vrou wat in hierdie kategorie val.

Laat ons terugkeer na feminisme soos dit in die letterkunde neerslag vind. Vanaf die sestigerjare vestig die feministiese literatuurkritiek die aandag op die vrou as outeur en as romanpersonasie in die kritiek en in die literatuurwetenskap. Die feministiese literatuurkritiek is egter, soos die historiese/praktiese feminisme, nie 'n enkelvoudige opvatting of beweging nie, maar omvat as dinamiese wetenskap verskeie rigtings en toepassings. Dit omvat sowel literatuurkritiek as teorievorming oor feministiese literatuurkritiek en die essensie en sosiale rol van feminisme. Skryfsters soos Virginia Woolf (in haar half-outobiografiese essay *A room of one's own*) en Simone de Beauvoir (*Le deuxième sexe*, 1949 / *The second sex*) het 'n toonaangewende rol ten opsigte van die literêre feminisme gespeel (ook Kate Millet, met *Sexual politics*). Ek sal in die hieropvolgende beskouing van vroulike opvattinge in die werk van Afrikaanse skryfsters sekere aspekte van De Beauvoir se feministiese opvattinge van naderby toelig, en volstaan dus met die opnoem van enkele opvattinge binne die feministiese literatuurkritiek.

Daar word in die feministiese literatuurkritiek gebruik gemaak van begrippe soos *virisentrisme*, ofte wel die vanselfsprekendheid waarmee tipies manlike kategorieë en norme geüniversaliseer word, en *fallosentrisme*, 'n psigoanalitiese begrip wat verwys na die vooropstelling van manlike seksualiteit vir die bepaling van vroulike seksualiteit, soos by Freud. Vir die Lacan-skool dui dit egter op die verhouding tussen manlike begeerte en mag en die ondergeskikte posisie van vroue in dié strukture. Die voorkoms van *patriargalisme* en *paternalisme* word onder die loep geneem. Daar word 'n soeke aangetref na die eie of tipies vroulike identiteit. Die beoefening van 'n feministiese werkwyse lei dikwels tot die bevreemding van die tradisionele literêre kanon. In die praktyk kan die feministiese literatuurbenadering neerslag vind in 'n herwaardering van skryfsters wat op grond van hulle geslag nie die aandag gekry het wat hul toekom nie, 'n beskouing van vroulike outeurs binne hul maatskaplike konteks, 'n analise van die openlik of implisiet virisentristiese wyse waarop vroulike personasies deur manlike outeurs voorgestel word, kritiek op manlik gerigte teksinterpretasies, ensovoorts. Sommige feministiese literatuurkritici beweer ook dat daar 'n tipies vroulike skryfwyse ("écriture féminine") bestaan wat van die pragmaties ingestelde manlike skryfwyse verskil op grond van 'n gevoeligheid vir die fundamentele veelvoudigheid, onbepaaldheid en betekenisrykdom van taal. Verskillende benaderings ten opsigte van die feministiese literatuurteorie word gevolg in die Marxistiese feminisme, die sosialistiese feminisme, die moderne Westerse feminisme en die radikale feminisme.

II

Daar kan nou oorgegaan word tot 'n bespreking van die beeld van die vrou in die meer resente poësie en prosa van wit skryfsters in Afrikaans. Soos reeds

genoem, word drie aspekte wat uit feministiese literatuur belangrik geblyk het in oënskou geneem: eerstens, die vrou se verhouding tot die mans (d.w.s. pa, broer(s) en/of eggenoot) in haar lewe; tweedens, hoe sy haar eie seksualiteit ervaar (gesien in die lig van die groter openheid t.o.v. vroulike seksualiteit en seksuele voorkeure na die sestigerjare) en derdens, wat haar siening omtrent moederskap is. Die siening van die Afrikaanse vrou word meermale naas uitsprake van Amerikaanse en Europese feministe geplaas, en daar word van die standpunt uitgegaan dat die persona in die gedig en die persoonasie in die prosawerk nie **noodwendig** outobiografies is nie, maar dat die skryfster se (lewens)ervaring en haar siening van die vrou – ook van haarself as vrou – wel in haar oeuve neerslag vind.

Daar is reeds gewys op die feit dat vroue hulle, ten spyte van alles wat die feministiese beweging suksesvol beding het, nog steeds in 'n manlik georiënteerde samelewing bevind. Jane Miller skryf in *Women writing about men* (1986:6): “For dividedness is one of the things women have in common; that and not being men.” (Die vermoë tot baring is vanselfsprekend 'n ander belangrike, gemeenskaplik vroulike eienskap, wat die vrou se siening omtrent haar seksualiteit en moederskap beïnvloed. Dit word later bespreek.) Met hierdie stelling verwys Miller nie na die verdeeldheid tussen moeder en beroepsvrou wees nie, maar na 'n veel meer diepliggende en ingrypende verdeeldheid, naamlik 'n verdeeldheid wat ontstaan as gevolg van die feit dat die vrou in 'n manlik georiënteerde, hoofsaaklik heteroseksuele samelewing grootgemaak word en leef. Omdat die man die norm en die manlike die maatstaf is, is die vrou per definisie anders, afwykend van die norm. Sy is “die Ander”, en haar identiteit is en word gevorm deur haar verhouding met mans: haar pa, broers en oupas in haar jeug en, as volwassene, deur haar verhouding met haar man. (Eersgenoemde verhoudings is dikwels bepalend t.o.v. laasgenoemde verhouding en die vrou se opvatting omtrent die huwelik.) Miller (1986:3) beweer: “The men in women’s novels (ook: “lives” – RM) are not just men, but men seen from a woman’s perspective. That is an essential perspective [. . .] because it can supply us with an outsider’s vision of a culture”, en ook: “(M)en are to be found in women’s novels as they are to be found in women’s heads and histories: equivocally. They are ourselves, our protectors, our representatives and our opponents.”

Eersgenoemde verhouding, die verhouding van die meisie met haar pa en/of broers, word by herhaling in die oeuve van Jeanne Goosen beskryf. In die gedig “Kerskaartjie” (*Orrelpunte*, 1975) beskryf sy haar gesinslede. Haar pa word eerste genoem, binne die bestek van 'n enkele versreël: “Bibberende Piet is 'n krom kitaar (hy sing gans te veel)”. In die daaropvolgende twee versreëls word haar suster as “dor en droomloos” beskryf, gevolg deur 'n positiewe beskrywing van haar broer, eweneens in twee versreëls: “My broer (o, hy is anders as ander mense)/is 'n boom wat reën en reën.” Die daaropvolgende laaste tien versreëls word gewy aan 'n beskrywing van die moeder, “(d)ie roos met die geslote mond”. Die progressie in die gedig verloop dus van negatief (teenoor die vaderfiguur) tot positief (teenoor die

moederfiguur). Die negatiwiteit wat in hierdie gedig jeens die vader geïmpliseer word, word in die daaropvolgende gedig, “Bibberende Piet”, eksplisiet bevestig. Die spreekster bly gepreokkupeer met hom:

Elke dag bespied ek Piet.
Dit is 'n selfopgelegde taak.
Ek doen dit pligsgetrou
soos iemand wat 'n studie van uile maak.¹

Die rede vir haar frustrasie met die vader-dogterverhouding (r. 8) blyk duidelik: “Hy probeer om my nie te hoor nie” (r. 21). In die laaste vyf versreëls word Piet soos volg beskryf:

Hierdie ou kaalnekhoender, hierdie ou komediant
is Piet.
Piet is 'n pes.
Piet is 'n grafsteenmaker.
Piet is my bibberende pa.

Dit is opvallend dat sekere personasies met dieselfde naam meermale hul verskyning in Jeanne Goosen se oeuvre maak. 'n Enigsins enigmatiese Bibberende Piet figureer as die vroulike verteller se pa in die verhaal “Die begrafnis” uit *'n Kat in die sak* (1986) en 'n Piet tree as oorlede eggenoot op in “Piet-pop” uit dieselfde bundel. Wat egter vir bogenoemde negatiewe siening van die vaderfiguur betekenisvol is, is die voorstelling van 'n patetiese, naamlose vaderfiguur in “Ons huis en ons regeerders”. Die verhaal begin soos volg: “Ons ma regeer die huis. Sy is vet soos 'n broeimasjien. Ons pa is 'n dun, senuweeagtige man wat snuif gebruik en in die oggende hooikoors kry. Soms as booswigte klippe op ons huis se dak gooi, kruip hy onder ons ma se lyf weg. Ons kinders gaan dan uit en baklei in die straat wat voor ons huis verbyloop” (Goosen, 1986:1). In dieselfde verhaal kom die slim broer weer voor, soos in “Kerskaartjies”. In hierdie verhaal heet hy Brim, wat ook die naam is van een van die hoofpersonasies in Goosen se novelle *Om 'n mens na te boots* (s.j.).

Die huweliksverhouding kom selde voor in Goosen se oeuvre. Waar dit wel voorkom, word dit as 'n ongebalanseerde verhouding beskryf. In “Ons huis en ons regeerders” word 'n matriargale gesinstruktuur beskryf en in “Piet-pop” vind ons 'n situasie waarin die man jare lank reeds nie meer met sy vrou kommunikeer nie.

Verskeie fasette van die verhouding tussen die volwasse man en die volwasse vrou kom telkens in Antjie Krog se poësie ter sprake: die ekstase van die

1. Die “uile” in versreël 4 herinner 'n mens onwillekeurig aan die titel van Goosen se debuutbundel, *'n Uil vlieg weg* (1971).

heteroseksuele liefdesverhouding en die ontugtering wanneer die verhouding skipbreuk ly, en die geborgenheid en geluk van die huweliksverhouding teenoor die irritasie wat die vrou soms teenoor dieselfde eggenoot voel.

In “Lied van die fietsers” uit *Januarie-suite* (1972) word die romantiese aangetrokkenheid van die jong meisie tot die aantreklike fietsryer wat deur haar dorp reis, beskryf. Hierdie gedig druk ook op indirekte wyse die meisie se verlange na ’n romantiese heteroseksuele verhouding uit. Let daarop dat die man (soos oorwegend in Krog se poësie) as die veroweraar, die een wat kom en gaan, beskryf word:

die bruin een
die mooi een
het ek liefgekry in ’n paar uur
het ek verloor ook in ’n paar uur
sy skaduwee oor sy peugeotfiets en dunlopbande
oor die meganisme delikaat soos ’n web soos ’n alarm om juwele
sy skaduwee ontbind in die verte
en ek verloor hom
nog steeds . . .

In teenstelling met hierdie gedig staan “Sonnet”, eweneens uit *Januarie-suite*, waarin die spreekster onomwonde verklaar dat sy die geliefde “nooit weer lief sal hê nie” omdat sy hom as ’t ware ontgroeï het:

ek moet nou opstaan
en ’n horison breek
omdat ek moeg is
vir jou nat snoet in my lies.

Sedert *Mannin* (1975), en veral in hierdie bundel, word die ekstase van die seksuele verhouding tussen man en vrou deur Krog verwoord. Sekere resente feministe glo dat die vrou se krag juis in haar vroulike seksualiteit en vermoë tot voortplanting lê (Evans, 1983:356) en impliseer dat juis dít haar mag oor die man verleen. Iets hiervan skemer deur in Krog se gedig “eerste nag”. In die slotreël van die gedig bevestig die spreekster dat haar krag in haar vroulike aard geleë is wanneer sy sê dat die man, deur sy besitneming van haar in hierdie “eerste nag”, vir altyd ingeskuif het “tussen haar en die maagdelike bron van haar krag”.

Dit is betekenisvol om daarop te let dat die vrou as minnares deurentyd in Krog se poësie bly figureer, ook in die meer onlangse bundels, en daarin dikwels juis gepaardgaande met ’n versugting oor die geleidelike en onafwendbare verlies van liggaamlike jeugdigheid. In “II ek kyk nie na jou gryswordende hare nie” (uit *Jerusalem-gangers*, 1985) sê die spreekster

teenoor haar man, met wie sy reeds nege jaar lank getroud is:²

jy verduur my
jy bepaal my
jy hou my orent
jy lont my tot beheerbare dinamiek
sardonies soldeer jy maskers vir my kas

ek máák jou
middeljarig

Dit is 'n klinkklare bevestiging van Miller (1986:3) se stelling dat vroue mans beskou as “ourselves, our protectors, our representatives and our opponents”. Ook die uitreik na die seksuele ekstase in haar rol as haar man se “minnares” word in die slotstrofe van hierdie vers verwoord.

Dit is 'n selfversekerde, selfstandige vrou wat in hierdie poësie aan die woord is, soos reeds uit die vroeër aangehaalde “Sonnet” geblyk het. Haar geirriteerdheid – as volwasse vrou – met haar man se paternalistiese houding jeens haar blyk uit “IX half ontklee staan ons” (eweneens uit *Jerusalemgangers*), 'n beskrywing van 'n rusie by hulle tuiskoms van 'n geselligheid af:

half ontklee staan ons
weerskant ons roomkleurige bed
kaalvoet op 5 skildmatte
vir mekaar en skree

Sy beskuldig haar man daarvan dat hy haar voor ander verneder, en in sy antwoord erken hy dit implisiet:

hoe anders jou onhoudbare arrogansie stil?
vra jy ek draai van die kasdeur weg en sê nié:
jou, my liewe man, kan ek met 'n paar sinne kloof
blitsig jou binnegoed oor die koffietafel spil

met 'n paar leestekens
hande afdroog
en die party verlaat jou los
om alleen vertroosting te soog

Dit is geen ydele onuitgesproke dreigement nie. Miller (1986:9) beweer tereg: “(W)omen have always written about men, but they have needed to be extremely circumspect about doing so. To read as a woman is to confront that circumspection as a mode of being and a kind of language, which can be

2. Kyk “I vanaand is ek sonder jou” uit *Jerusalemgangers*.

powerfully subversive and potentially revolutionary.” Die persona in die gedig vra haarself af wat haar van sodanige optrede weerhou, en impliseer dan dat die wese van haar vroulikheid dit vir haar onmoontlik maak:

[. . .] wat maak my huil in vreemde omgewings

dat in die oorkantspieël ek my nie kan verduur
my arm beskermend vou oor my bors
waar vry swaaiend met wasem gebloes
twee wonde wrokkig tier?

Alice Paul het dieselfde stelling soos volg verwoord: “She thought, as Westermarck had taught in a course of human marriage, that women, because they are the raisers of children, were peaceloving and constructive” (Willis, 1983:292).

III

Ons kom dan nou by die vrou se siening van haar seksualiteit. Uit die voorafgaande bespreking van die verhouding tussen man en vrou in die poësie van Antjie Krog het haar siening van vroulike seksualiteit reeds grotendeels geblyk. In Elisabeth Eybers se meer onlangse poësie word ook ’n heteroseksuele verhouding verwoord: dié van die ouer, geskeide vrou en haar vriend. In die gedig “Notisie” uit *Einder* (1977) beskryf sy die vriend se agtergelate sigaretstompie op die asbakrand as “’n klein troosfoo”, iets van sy liggaam wat hy agtergelaat het sodat sy “weggaan [. . .] dus nie totaal” was nie. In “Mammektomie” uit dieselfde bundel word sy deernis met haar beskryf: “blindelings omvou/haar vriend die nuwe onvoltooide vrou”. Ofskoon ’n mate van bitterheid en ’n omiskembare seerkry oor haar gestrande huwelik spreek uit enkele gedigte soos “Looking back” (*Dryfsand*, 1985: “I do my best/to be a good wife/(only partially true)/and all he cares for/is money and women”), spreek ’n duidelike bewustheid van die broosheid van menslike geluk en die opvatting dat dit die moeite werd is om opofferings te maak ter wille van ’n saamwees wat die eensaamheid besweer uit haar latere poësie. So lui dit in “Alleen is makliker” (uit *Einder*):

Alléén is makliker as twee tesaam,
is doodeenvoudig, vaal en harwarloos.
Alléén is so ’n soort ampertjies bestaan
dat ek my hierdie moeite graag getroos.

Ook “Abuis” uit *Rymdwang* (1987) bied ’n korrektief op “Looking back”.

In Ingrid Jonker se poësie kom ’n perspektiefverskuiwing voor. ’n Heteroseksuele verhouding waarin die vrou onvervuld en emosioneel onbevredig gelaat en uiteindelik deur die man verlaat word, kom as ’n bykans deurlo-

pende tema in haar poësie voor. Jonker het haar identiteit as vrou baie sterk beleef in terme van haar verhoudings tot en met die mans in haar lewe (dit is bekend dat die verwydering tussen haar en haar pa, Abr. H. Jonker, haar diep seergemaak het). In “Ek herhaal jou” (uit *Rook en oker*, 1963) beskryf sy haarself byvoorbeeld volledig in terme van haar verhouding tot haar geliefde:

Ek herhaal jou
sonder begin of einde
herhaal ek jou liggaam
Die dag het 'n smal skadu
en die nag geel kruise
die landskap is sonder aansien
en die mense 'n ry kerse
terwyl ek jou herhaal
met my borste
wat die holtes van jou hande namaak

Die situasie en gevoelens van die persona in Ingrid Jonker se gedigte stem in velerlei opsigte ooreen met dié van die hoofpersonasie in Lettie Viljoen se *Klaaglied vir Koos*, wat hulpeloos en verpletter agterbly wanneer haar man haar en haar kind verlaat om “die onderdrukte te gaan bevry” (1984:1). Sy raak deur middel van fisieke geweld van sommige van haar frustrasies ontslae: “Buite skop ek die tuinhek eers van binne af oop, dat hy ver verby sy normale swaai swaai, en toe skop ek hom van die ander kant af terug, dat sy skarniere ingee. (Dis 'n ou hek.) Minstens vier paar oë hou my dop. Ek stamp my kind in die kar in. Ek slaan die deur toe. Ek rev die kar. Hier begin my relaas” (Viljoen, 1984:1). In Ingrid Jonker se oeuvre kom haar aggressie jeens die man subtieler tot uiting in die kortverhaal “Die bok”, waarvan sy self sê: “Dit is 'n storie van 'n swanger vrou wat haar bedreig voel deur 'n bok wat gedurig afkom van die rant en na haar kyk en 'n bietjie brutaal is. Dit is eintlik haar man wat sy haat, en die haat word oorgedra op die sondebok” (Jonker, 1983:225; my kursivering).

Lina Spies verwoord die gevoelens van die ongetroude, heteroseksuele vrou in haar oeuvre. In “Vrygesel” (*Dagreis*, 1976) handel dit onder meer oor die feit dat sy vanweë haar ongetroude maar heteroseksuele aard nêrens inpas nie:

Oor die gewoonheid van alleen-wees
is mens byna af en toe verbaas:
die eerste liefde sonder aanvraag,
die later kort anonieme spel
van man-en-vrou-wees na die sondeval,
die uiteindelijke te klein wanhoop
om vir 'n nie-geliefde ja te sê.

Die protokol van anders-wees het jou ontsien:
jy hoort nie by 'n lesbiër-klub nie,
speel nie brug nie,
word gewoonweg aangeteken
op die gastelys van die familietroue.

Jy doen inkopies, vrolik en toegewyd,
glimlag oor jou stootwaentjie
vol ingemaakte blikkies kos,
kla saam oor die hoë lewenskoste
en betaal –

verstom oor die begeertes van die vlees.

Danksy die groter openheid ten opsigte van seksuele voorkeure het verse oor die lesbiese liefdesverhouding ook in Afrikaans beslag gekry, soos in Jeanne Goosen se gedig “Openbaringe” (*'n Uil vlieg weg*, 1971) en in verskeie gedigte van Joan Hambidge, onder meer uit *Die anatomie van melancholie* (1987).

Wat vroulike seksualiteit betref, is dit interessant om ten slotte te let op die bekende feminis Simone de Beauvoir se uitsprake daaromtrent. Dit is welbekend dat sy ongetroud en uit eie keuse “kindervry” (“child free”) gebly het, maar in 'n bykans lewenslange verhouding met die filosoof Jean-Paul Sartre saamgewoon het tot sy dood in 1980. In haar alombekende werk *The second sex* laat sy haar onder meer uit oor die redes (volgens haar) vir die vrou se onderhorigheid, oor die aard van vroulike seksualiteit en die vrou se vermoë tot reproduksie en moederskap en oor die aard van feministiese politiek (Evans, 1983:349). De Beauvoir glo dat een van die redes vir die vrou se onderhorigheid aan die man daarin geleë is dat haar liggaam fisiek swakker is as die manlike liggaam. Vroue sou, volgens De Beauvoir, “trapped in feeble, badly functioning bodies” wees (Evans, 1983:354. Sy wys daarop dat De Beauvoir se opvatting dat vroue hulle eie lewensbestemming kan kies, en reeds op 'n vroeë ouderdom, hierdie stelling weerspreek). Vir De Beauvoir is die oplossing tot hierdie “probleem” daarin geleë dat vroue meer soos mans moet word: rasioneel, persoonlik outonoom en onafhanklik (Evans, 1983: 356). Dit is in teenstelling met huidige opvattings, soos reeds vroeër vermeld is.

Volgens Evans het De Beauvoir egter in *The second sex* baie na gekom aan 'n implisiete suggestie van sekere hedendaagse radikale feministe soos Adrienne Rich dat “heterosexuality does inevitably oppress women. However favourable a woman's material situation, however pro-feminist the man, the very nature of heterosexuality carries with it inescapable consequences of male domination and female submission” (Evans, 1983:357). In haar fiksie het De Beauvoir nooit gelukkige of suksesvolle verhoudings tussen seksueel aktiewe mans en vroue uitgebeeld nie, ofskoon gelukkige heteroseksuele verhoudings waarin seks nie meer 'n rol speel nie wel voorkom, soos in *The*

Mandarins. In *The second sex* word egter wel – onder sekere omstandighede – voorsiening gemaak vir ’n soort vriendelike heteroseksualiteit. In die lig hiervan kom Evans tot die gevolgtrekking dat “(it) is not clear (. . . to what) extent [. . .] De Beauvoir is arguing that all sexuality is problematic, or if it is only female sexuality, and most particularly female sexuality that is expressed heterosexually, that creates difficulties and tensions between men and women” (1983:359). Dat die laaste woord oor die kompleksiteit van vroulike seksualiteit nog lank nie gespreek is nie, lyk voor-die-hand-liggend.

IV

Die laaste vroulike perspektief wat ek in hierdie artikel in oënskou wil neem, is die siening van ’n paar Afrikaanse digteresse en skryfsters oor moederskap, soos dit in hulle oeuvres weerspieël word. Die ooreenkoms tussen De Beauvoir se uitbeelding van heteroseksualiteit as problematies en selfs ongewens in haar fiksie en die uitbeelding van lesbiese verhoudings in Joan Hambidge se poësie en Jeanne Goosen se poësie en prosa is opvallend. Ook ten opsigte van hul siening van moederskap kan sekere raakpunte aangedui word. De Beauvoir het uit eie keuse “kindervry” gebly en was ’n vurige kampvegter vir vroue se reg tot abortus. Evans (1983:360) wys op “the more or less complete absence in either *The second sex* or her fiction of any sympathetic treatment by De Beauvoir of maternity and the bearing of children. In the fiction, children are notably absent [. . .]. Nor is motherhood presented as anything except a chore”. Daar is vroeër in die artikel gewag gemaak van Miller se opvatting dat vroue hul wêreld beleef in terme van hul verhoudings tot en met mans. Uit verskeie van die bydraes in *Why children?* (Dowrick and Grundberg, 1980), ’n feministiese publikasie oor vroue se opvattinge oor moederskap, het dit geblyk dat die vrou se verhouding met haar eie moeder en dié se opvattinge oor swanger- en moederskap dikwels ’n beslissende invloed op die vrou se houding hierteenoor het. Sekere gegewens uit Simone de Beauvoir se boek *A very easy death / Une Mort très douce* (1964) kan hierdie hipotese ondersteun.

Soos in De Beauvoir se fiksie, is kinders min of meer afwesig in Joan Hambidge se poësie, behalwe waar sy na haarself as kind verwys. Heelwat gedigte (veral uit *Hartskrif*, 1985) handel egter oor haar positiewe verhouding met haar moeder en ouma. In “Moeder:” kry ’n mens selfs (“eg Freudiaans”) die terughunkering na die moeder se “nougessette en nou gesette/Eyberiaanse buik”, met as slot die bekentenis: “leef reeds agt-en-twintig/jaar verlangend op moederaarde/na jou moedermaag”: moontlik betekenisvol ten opsigte van die feit dat daar in Hambidge se poësie geen begeerte uitgespreek word om self moederskap te ervaar nie?

In Jeanne Goosen se oeuvre figureer kinders selde en byna terloops. In *Om ’n mens na te boots* is die personasies op vreemde wyse terselfdertyd onbesorg en tog wel besorg oor die/hulle kinders: “Ons sal nie toelaat dat iemand ’n

haar van hul hoofde raak nie. Tog, die dinge wat hulle ons vertel en die dinge wat hulle doen, gaan by ons verby” (s.j.:20). In teenstelling met haar reeds genoemde negatiwiteit jeens die vaderfiguur is haar houding jeens die moeder positief (kyk “Kerskaartjies” uit *Orrelpunte*) en in ’n enkele gedig, “my lyf is ’n spookhuis” (uit *’n Uil vlieg weg*), word onverwags die verlange uitgespreek om ’n kind te hê:

my lyf is ’n spookhuis
in die nagte huil ek my jare om
oor die kind wat ek gevange
in my verysde gange hou

Sy skep dan in die gedig ’n fiktiewe kind, en “vannag as hy wakker word, eet ek weer blaar vir blaar aan my angs/ . . . dat hierdie kind wat ek uitgedink het/my een oggend gaan verlaat”. (’n Kunsteoretiese interpretasie van hierdie gedig sou waarskynlik ook moontlik wees. Tog is dit betekenisvol om daarop te let dat daar ook so ’n gedig, wat mens byna as ’n “Freudiaanse glips” sou kon beskryf, in Wilma Stockenström se *Monsterverse* (1984) voorkom: gedig nommer 3, “Kniel in my omhelsing”).

In “Waterkloof 1974” (uit *Orrelpunte*) word die interessante situasie aange-
tref dat die spreekster haar skerp uitlaat oor die “Vrou en Moeder” se
chauvinistiese optrede jeens die swart vrou wat in haar diens is en, onder die
dekmantel van simpatieke meelewing met en begrip vir die “lot” van
laasgenoemde vrou, wat waarskynlik reeds ’n groot gesin het, die Pil soggens
vir haar oor haar pap *rasper*. Sy doen dit dus sonder die goedkeuring en
moontlik selfs sonder die medewete van haar swart werkneemster, en heel
waarskynlik ter wille van haar eie gerief, sodat sy nie nodig het om
kraamverlof toe te staan of ’n nuwe bediende in diens te neem nie. Hierdie
optrede is alles behalwe in ooreenstemming met die feministiese standpunt
dat elke vrou *self* die reg moet hê om oor geboortebepערking en moederskap
te kan besluit.

Hoe sterk ’n vrou se verlange na ’n eie kind kan wees, word ondubbelsinnig
in die poësie van Lina Spies verwoord.³ In talle gedigte skryf Spies oor
kinders en deur middel van haar poësie tree sy dikwels as kampvegter vir
hulle op, soos in “Lied van die kinders” (uit *Dagreis*). In die gedig “Met
liefde” uit “Drie laelandse verse vir die nie-ontvangene nooit-geborene” (’n
denkbeeldige kind, dus, soos dié van Goosen in “my lyf is ’n spookhuis”) uit
Digby Vergenoeg (1971) gee Spies te kenne dat sy weggekrui het in die

3. Irena Klepfisz, digteres en redaktrise van die tydskrif *Conditions* het gekies om nie kinders te hê nie, en dit tog as ’n traumatiese beslissing met verreikende implikasies ervaar: “I have not seen any exploration of how the decision to remain childless is to be made, how one is to come to terms with it, how one is to live with its consequences. [. . .] (W)e have neither recognised nor dealt with the pain that often accompanies such a decision” (Dowrick and Grundberg, 1980:15).

kunste en daarom aan 'n kind moet lewe gee deur die kuns en nie deur haar liggaam nie:

Hy kon jou wat ek so begeer het
nie uit my verlos nie
net maar die vers
wat brand soos 'n kandelaar
al het die kerk verbrand

Die Australiese skryfster en kunstenaar Barbara Hanrahan kies egter doelbewus en ter wille van haar skrywer- en kunstenaarskap om kinderloos te bly: “If I had chosen to have a child I would be a different writer; for the type of writing I strive for, and the intense concentration over long periods of time that is necessary to achieve it, a child would be a handicap. [...] I work for those times when what I create is powerful enough to stand by itself, without relating directly back to me. To achieve this sometimes is rewarding; it is what answers the need in me that other women fill with a child” (Dowrick and Grundberg, 1980:53).

Die eerste digteres wat die vreugde van moederskap in Afrikaans beskryf het, was Elisabeth Eybers. Vandag skryf sy met genoegdoening oor oumaskap (waarin die vroulike lewensiklus van kind- en moederwees gewoonlik afgerond word), soos in “Deesdae” uit *Dryfsand*. Dit is nou veral Antjie Krog wat die vreugdes en frustrasies van moederskap beskryf. In die afdeling “Siklus” uit *Mannin* word die hele siklus en die ervaring van swangerskap vanaf bevrugting tot geboorte en moederskap beskryf. In “eerste teken van lewe” beskryf sy die kind wat sy verwag as “my nog ongeskrewe, maar allergrootste vers”. (Ook Rika Cilliers skryf oor die gewaarwordinge van die verwagte moeder, bv. haar kwellinge oor haar ongebore kind. Kyk “Abakus” uit *Mammoet*, 1984.)

Die moeder se vreugde ná die geboorte van haar eersteling word in Bybelse idioom deur Krog verwoord in “lofsang” uit *Mannin*, maar ook die meer frustrerende realiteite van kind grootmaak vind neerslag in haar poësie, soos in die eerste strofe van “weer eens” (*Otters in bronslaai*, 1981):

ek kom weer eens nie uit met my budget nie
die suiker en die melkkoepons is op
langs my masjien lê stapels stukkende klere
spinnepoppe weef macramé teen die mure
my gesin grawe in leë koekblikke na iets om te eet
my baba het brandboudjies
my dogtertjie swere
my oudste hakkell van een of ander tekort
my man byt op sy tande
stoot die koolbredie agteruit

en druk sy sigaret stadig in die bordjie dood . . .

hou jou by jou lees, sê ons grootste digteres
hoe de hel dóén mens dit?
ek weier om te eindig tussen wier en gras
of kinderloos met 'n minnaar langs die see
of
met die hertzogprys in 'n vreemde land
god- en grysverlate.

In die slotstrofe van hierdie gedig kom die eeue-oue vraag na die sogenaamd “ware” of “essensiële” identiteit van die vrou weer eens na vore, asook 'n weerspieëling van die verdeeldheid waarmee die hedendaagse vrou toene- mend te kampe het. Dit wil egter voorkom asof verdeeldheid inderdaad onlosmaaklik deel is van vrouwees, en asof die kuns wat vir heelparty vroue geluk en bevrediging sal bring, geleë is in die vind van 'n balans te midde van hierdie verdeeldheid, in 'n versoening van die verdeeldhede, die verskillende wêrelde, deur middel van 'n kompromis. “Van twee wêrelde is ek”, sê Antjie Krog (1985:44), “gebore in een/en gebore mét”. Die eerste wêreld is dié van vrou- en ma-wees, die tweede – vir haar – dié van digter-wees, en

die halwe waarheid – dis wat dit is
die afgemete drup uit hipofise
heet: kompromis.

V

Samevattend kan dus gesê word dat 'n oorwegend konserwatiewe siening ten opsigte van vrouwees aangetref word in die werk van die meerderheid Afrikaanse skryfsters wat hier bespreek is. Jeanne Goosen se oeuvre lyk toenemend na 'n uitsondering. Feministiese aksente word wel aangetref in enkele werke deur Afrikaanse skryfsters (soos die beskrywing van die lesbiese verhouding in genoemde werk van Hambidge), maar van 'n Afrikaanse feministiese beweging rondom die literatuur in die sin waarin De Jong dit omskryf, is daar nog nie sprake nie. Daar is wel in toenemende mate 'n verwoording van die leefwêreld en gevoelens van die vrou deur meer en meer skryfsters, maar dan is dit ook waar dat die Afrikaanse letterkunde in hierdie opsig byna uitsluitlik 'n perspektief bied op die leefwêreld van die meer gegoede vrou met naskoolse opleiding, weer eens met een belangrike uitsondering, naamlik *Die swerfjare van Poppie Nongena* (Joubert, 1978. Daar sal in hierdie verband ook na die literatuur van die Afrikaanse klerewerkersunie gekyk kan word, soos Elsabe Brink doen.) Dit wil voorkom asof die goed opgeleide (Suid-)Afrikaanse vrou nie so 'n sterk ontwikkelde feministiese ingesteldheid het as haar Europese en Amerikaanse suster nie, en dit sal interessant wees om te sien of die talle jonger skryfsters wat die vroulike ervaring in Afrikaans verwoord (en in hierdie verband moet

dramaturge soos Corlia Fourie en Reza de Wet nie oor die hoof gesien word nie), tog uiteindelik sterker in die rigting van 'n feministiese ingesteldheid sal beweeg.

Bibliografie

- Cilliers, Rika. 1984. *Mammoet*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- De Beauvoir, Simone. 1976. *A very easy death*. Translated by Patrick O'Brian. Middlesex: Penguin. Second reprint.
- De Beauvoir, Simone. 1981. *The second sex*. Translated by H.M. Parshley. Middlesex: Penguin. Sixth reprint.
- De Jong, Marianne. (s.j.) Feminisme. In: Cloete, T.T. (samest.) *Glossarium van literatuurwetenskaplike terme*. Word gepubliseer.
- Dowrick, Stephanie & Grundberg, Sybil (eds.) 1980. *Why children?* London: The Women's Press.
- Evans, Mary. 1983. Simone de Beauvoir: Dilemmas of a feminist radical. In: Spender, Dale (ed.). *Feminist theorists*. London: The Women's Press.
- Eybers, Elisabeth. 1977. *Einder*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Eybers, Elisabeth. 1985. *Dryfsand*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Eybers, Elisabeth. 1987. *Rymdwang*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Goosen, Jeanne. 1971. *'n Uil vlieg weg*. Kaapstad: Tafelberg.
- Goosen, Jeanne. 1975. *Orrelpunte*. Johannesburg: Perskor.
- Goosen, Jeanne. (s.j.) *Om 'n mens na te boots*. Pretoria: HAUM-Literêr. Nuwe hersiene uitgawe, eerste druk. (Eerste uitgawe deur Perskor in 1975.)
- Goosen, Jeanne. 1986. *'n Kat in die sak*. Pretoria: HAUM-Literêr.
- Hambidge, Joan. 1985. *Hartskrif*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Hambidge, Joan. 1987. *Die anatomie van melancholie*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Jonker, Ingrid. 1963. *Rook en oker*. Johannesburg: APB.
- Jonker, Ingrid. 1983. *Versamelde werk*. Johannesburg: Perskor. Tweede, hersiene uitgawe. Eerste druk.
- Joubert, Elsa. 1978. *Die swerfjare van Poppie Nongena*. Kaapstad: Tafelberg.
- Krog, Antjie. 1972. *Januarie-suite*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Krog, Antjie. 1975. *Mannin*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Krog, Antjie. 1981. *Otters in bronslaai*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Krog, Antjie. 1985. *Jerusalemgangers*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Miller, Jane. 1986. *Women writing about men*. London: Virago.
- Spies, Lina. 1971. *Digby Vergenoeg*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Spies, Lina. 1976. *Dagreis*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Stockenström, Wilma. 1984. *Monsterverse*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Viljoen, Lettie. 1984. *Klaaglied vir Koos*. Emmarentia: Taurus.
- Willis, Jean L. 1983. Alice Paul: The quintessential feminist. In: Spender, Dale (ed.). *Feminist theorists*. London: The Women's Press.